

ERFGOED BRUSSEL

April 2019 | Nr030

Dossier **BETON**

Varia DE BRUSSELSE REUZEN

BETON IN DIENST VAN EEN BRUTALISTISCHE ESTHETIEK

DE PETER PANSCHOOL IN SINT-GILLIS

JEAN-MARC BASYN

KUNSTHISTORICUS, DIRECTIE CULTUREEL ERFGOED
DOCOMOMO, ICOMOS ISC20C

Afb. 1

Onregelmatige inplanting in U-vorm van de drie vleugels van de school (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussels).

Reeds vanaf 1911 onderzocht de gemeenteraad van Sint-Gillis de mogelijkheid om de verouderde gemeentescholen nr. 7 en 8 af te breken en herop te bouwen op hetzelfde perceel aan de Waterlooosesteenweg ter hoogte van de Paul de Jaerlaan. In 1933 besloot men uiteindelijk een nieuwe school te bouwen ter hoogte van de Michiegang, in het bouwblok tussen de Retorica-

de Steensstraat. Het beschikbare terrein had een bebouwbare oppervlakte van 3.469 m², met een lengte van 67 meter langs de Retoricastraat en 68,5 meter langs de Steensstraat.

Eenentwintig jaar later, in 1954, besloot de gemeenteraad een openbare wedstrijd uit te schrijven voor de bouw van twee aparte scholen – een voor jongens en een voor

meisjes – met tien klassen voor 770 leerlingen en twee verschillende directies. Een van de scholen zou ook een kleuterafdeling met vier lokalen krijgen. Een groot deel van de schoolinfrastructuur (speelplaats, overdekte galerij, turnzaal, refter, conciërgewoning) moest dus dubbel worden gebouwd om het gescheiden karakter van de school te respecteren. De bijlagen van het

wedstrijdreglement benadrukten de standaardisering en de rationalisering van de bouwtechnieken om de kosten te drukken, maar ook de noodzaak om te voorzien in een ont-dubbelde verlichting en schuilkelders (norm: $\frac{1}{2}$ m² per persoon) met nooduitgangen. Van de 18 offertes die eind september 1954 waren ingediend, behaalden die van Georges Demettré ('duplexontwerp') en van Gustave Olbrechts respectievelijk de eerste en tweede plaats. De voornaamste beoordelingscriteria waren de oriëntatie en de afmetingen van de klaslokalen en de integratie met de omliggende percelen. Er kwam echter al snel kritiek op de onverenigbaarheid van het programma met de beperkte oppervlakte van het perceel, onder meer in het tijdschrift *Rythme* (nr. 19-20, 1955).

De gemeenteraad zag daarom af van het project van een dubbele school en legde in 1955 een nieuw programma vast: een lagere school voor meisjes met elf klassen, waaronder een muzieklokaal, een turnzaal met vestiaires en douches, een refter, vier kleuterklassen palend aan een speelzaal en een peuterafdeling bestaande uit een grote zaal, een rustruimte en een refter. Ze besloot geen nieuwe wedstrijd uit te schrijven maar het project rechtstreeks te gunnen aan Léon Stynen (1899-1990), de gerenommeerde Antwerpse architect en directeur van La Cambre tussen 1950 en 1964. Zijn ontwerp vertoonde meerdere gelijkenissen met dat van Demettré: drie vleugels, volgens een onregelmatig plan in U-vorm geschikt rond een centrale speelzone die afgesloten werd door een omheiningmuur (afb.1).

Stynen en zijn vaste medewerker Paul De Meyer, bijgestaan door Paul Meekels en Walter Bresseleers¹, kozen voor twee volumes in de vorm van een parallellepipedum, met een eerste lineair element van één

Afb. 2

Ontplooiing van de volumes met de benadrukte schuine gevel in de Retoricastraat (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussels).

verdieping langs de Retoricastraat (vleugel A) en een tweede vleugel, vijf keer hoger dan de andere, langs de perceelgrens aan de kant van de Munthofstraat (vleugel B). Het raakvlak van deze twee vleugels in de Retoricastraat wordt 'brutaal' beklemtoond door een uitkraging voorzien van vensteropeningen met verschillende afmetingen (afb. 2). De compositie met compacte volumes maakte het mogelijk op de begane grond een zo groot mogelijke vrije ruimte te creëren en tevens een maximale bezonningshoek te voorzien, waardoor alle lokalen de hele dag lang van natuurlijk daglicht genieten. Het langwerpige gebouw aan de straatkant huisvest twee keer vijf klaslokalen die bereikbaar zijn via een centrale gang. Dit volume wordt doorbroken door twee beplante patio's die het zonlicht binnenbrengen in de noordelijk georiënteerde lokalen. De ligging van de speelplaats, de toegangshelling en de toegang tot de buitenruimten zijn eveneens geïnspireerd

op het ontwerp van Demettré. De twee volumes rusten met hun verdiepingshoge sokkel op 'pilotis'. De kleuterafdeling, die is ondergebracht in paviljoenen in de tuin, en de half ingegraven turnzaal (vleugel C), verlicht door vier cilindrische lichtkokers, bieden samen een vernuftige oplossing om de twee speelplaatsen van elkaar te scheiden: de eerste ligt op hetzelfde niveau als de peutersectie, de tweede bevindt zich op het dakterras en is toegankelijk via het hellend vlak dat vertrekt aan de gevel in de Retoricastraat.

De bouw van de school, die tussen 1956 en 1962 ontworpen werd, verliep in twee fasen: de eerste, van 1963 tot 1967, omvatte de bouw van vleugel A aan de Retoricastraat, twee verdiepingen van vleugel B aan de binnenkant van het bouw-blok, de lage vleugel C tussen de Retoricastraat en de Steensstraat en de omheiningmuur langs de Steensstraat. In de tweede fase, uitgevoerd van 1970 tot 1973, werd vleugel B verhoogd met twee niveaus en werden een aantal elementen van de compositie gewijzigd.

Uit een verslag van een vergadering die in februari 1963 op het gemeentehuis plaatsvond, blijkt dat er reeds vóór de eerstesteenlegging sprake was van een latere uitbreiding van het schoolcomplex. Stynen en De Meyer voorzagen dan ook van meet af om de draagstructuur en de funderingen van de lagere B-vleugel steviger te maken met het oog op de toevoeging van een bijkomende verdieping. Die uitbreiding werd definitief goedgekeurd door de gemeenteraad in april 1970. Het programma was bijzonder ambitieus: acht nieuwe klassen, een refter, bijkomend sanitair en een speelplaats. De nieuwe verdiepingen waren identiek aan het bestaande niveau van vleugel B en het dakterras moest dienen als extra speelplaats. Onder

Afb. 3a

Kubusvormige balkons aan de gevel, kant Steensstraat (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussels).

Afb. 3b

Gevel aan de kant van de Reticacastraat (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussels).

Afb. 3c

Ontplooiing van de volumes langs de speelplaats (A. de Ville de Goyet, 2019 © Urban.brussels).

de overdekte speelplaats op de begane grond, tegen de ingangshelling aan de Reticacastraat, werd een grote refter voor alle leerlingen gepland. Hiervoor moest de doorkijk naar de lagere speelplaats worden dichtgemaakt met glasstenen.

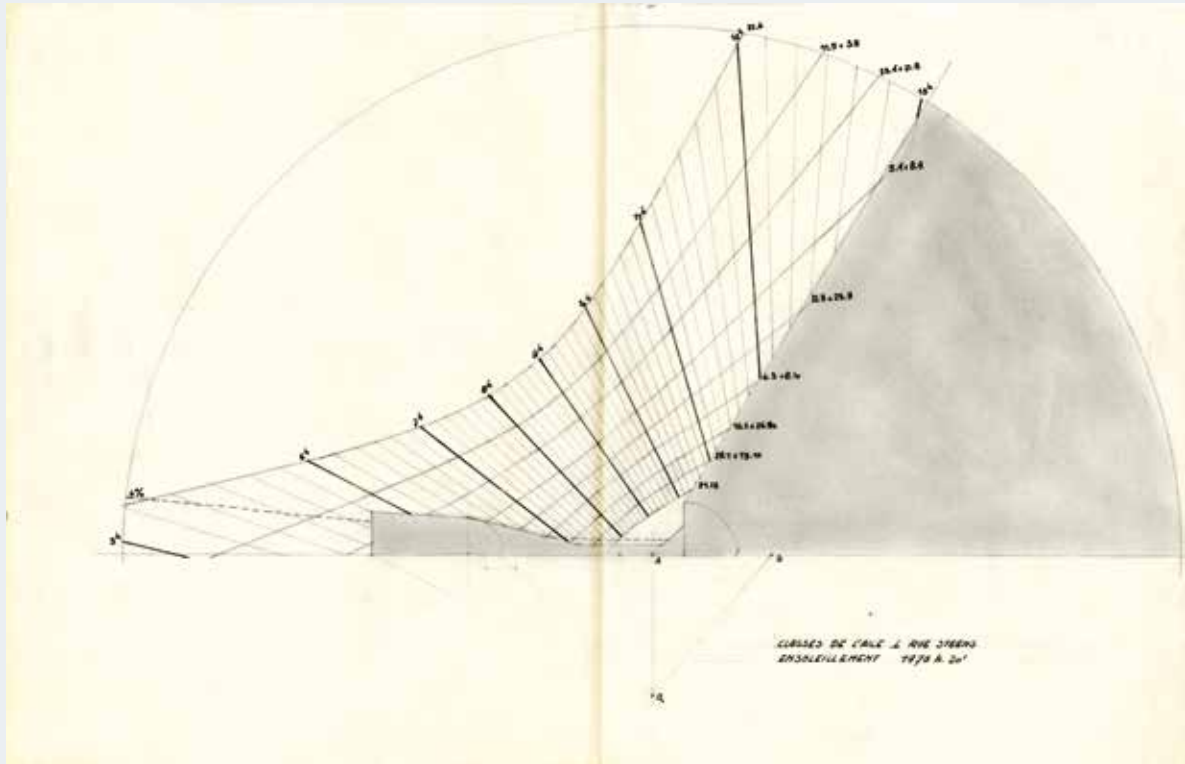
De brutalistische esthetiek en de erfenis van Le Corbusier komen

tot uiting in een doordacht spel van open en gesloten delen, in een dialoog tussen verticale en horizontale elementen – pilotis, uitkragingen, overdekte terrassen, vensters met verschillende afmetingen, kleine kubusvormige balkons, galerijen, erkers, dakterrassen met pergola's, luifels, een hellend vlak en een portiek – en in het gebruik van zichtbaar

ruw beton (afb. 3a tot 3c). De gevels worden verlevendigd door horizontale vensterrijen die per niveau in hoogte en breedte variëren. De ramen zijn zowel voorzien van horizontale als van schuin geplaatste verticale zonweringen, zware kaders waarvan de stand zorgvuldig berekend werd om de rechtstreekse inval van zonlicht in de klaslokalen van de lagere school te beperken (afb. 4). De foto's van H. Kessels (afb. 5) uit 1968 tonen de ruwe betonnen gevels van het schoolcomplex. Ze werden echter wit geschilderd na de voltooiing van de uitbreiding van vleugel B tussen 1970 en 1973.

Léon Stynen en Paul De Meyer ontwierpen met de Peter Panschool een meesterwerk van brutalisme in Brussel en België. Hun vele realisaties, die deel uitmaken van de geschiedenis van de naoorlogse architectuur in België, werden onlangs in de kijker geplaatst op de tentoonstelling 'Léon Stynen. A Life of Architecture. 1899-1990' (deSingel, Antwerpen, 12 oktober 2018 – 20 januari 2019) en in de begeleidende oevrecatalogus. Vermeldenswaard is ook dat Stynen in 1963 een reis maakte naar Chandigarh (de nieuwe hoofdstad van Punjab na de onafhankelijkheid van India in 1947), waar het werk van Le Corbusier een diepe indruk op hem maakte. De zeer esthetische foto's van het Capitool, die voor de eerste keer te zien waren op deze tentoonstelling, getuigen van zijn bewondering voor het brutalisme van Le Corbusier, dat in die tijd erg in de mode was. De Peter Panschool kadert ontegensprekelijk volledig in deze modernistische stroming en mag nu al beschouwd worden als een belangrijk stuk erfgoed in wording.

Vertaald uit het Frans

Afb. 4

Schema en berekeningen van de bezonning voor de klassen gelegen aan de binnenkant van het bouwblok (Léon Stynen en Paul de Meyer, 1973 © verz. Vlaams Architectuurinstituut – verz. Vlaamse Gemeenschap, archief Léon Stynen).

Afb. 5

De muren in ruw (ongeverfd) beton in 1967, vóór de tweede bouwfase (fotograaf H. Kessels, 1967 © verz. Vlaams Architectuurinstituut – verz. Vlaamse Gemeenschap, archief Léon Stynen).

BIBLIOGRAFIE

- 'Concours pour la construction d'un groupe scolaire rue Steens à Saint-Gilles. Projet "Duplex", arch. G. Demettre', *Rythme*, 19-20, 1954, pp. 38-39.
- ARON, J., DE BECKER, F., PUTTEMANS, P., *Inventaire du patrimoine contemporain de la région de Bruxelles*, Brussel, 1994, fiche 76.
- BURNIAT, P., PUTTEMANS, P., VANDENBREEDEN, J., *L'Architecture moderne à Bruxelles*, éd. de l'Octogone, Brussel en Louvain-la-Neuve, 2000, p. 197.
- UNG, V., *Le complexe scolaire Peter Pan* (onuitgegeven masterthesis o.l.v. Hubert Lionnez), ULB – Faculté d'architecture La Cambre-Horta, 2017.
- BASYN, J.-M., 'Peter Pan School. Belgium, Saint-Gilles, 1963', in: *Léon Stynen. A Life of Architecture. 1899-1990* (tentoonstellingscatalogus deSingel, Antwerpen), p. 166, ed. Vlaams Architectuur Instituut, deSingel, Antwerpen, 2018.
- <http://www.irismonument.be/nl/Sint-Gillis.Retoricastraat.9.html>

NOOT

1. De samenwerking tussen Léon Stynen en Paul De Meyer (1922-2011) begon in 1946. Van 1955 tot 1959 werkten ook Walter Bresseleers (1927-1980) en Paul Meekels (1929) als partners voor het architectenbureau. In 1977 beëindigde Stynen zijn loopbaan en liet hij zijn bureau over aan Paul De Meyer, die zelf stopte in 1997.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Françoise Cordier, Stéphane Demeter, Paula Dumont, Murielle Leseqque, Griet Meyfroots, Valérie Orban, Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Stéphane Demeter en Murielle Leseqque

COÖRDINATIE DOSSIER

Jean-Marc Basyn

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Julie Coppens en Jean-Marc Basyn

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Jean-Marc Basyn, Brigitte De Groof, Rika Devos, Bernard Espion, Jean-Paul Heerbrant, Isabelle Lecocq, Marc Meganck, Griet Meyfroots, Cecilia Paredes, Michel Provost, Benoît Schoonbroodt, Christian Spapens, Anne Totelin, Brigitte Vander Bruggen, Céline Vandewynckel, Aurélie Vermijlen

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Ubiqu Belgium NV/SA

NALEZING

Cate Chapman – Skylark Academic & Book Editing, Koenraad Raeymaekers, Harry Lelièvre, Wim Kenis, Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

Graphius Brussels

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt, Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

Philippe Charlier, Alfred de Ville de Goyet, Bernard Espion, Armande Hellebois, Wim Kenis, Pierre-Yves Lamy, Michel Provost, Guido Stegen

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal, Urban.brussels (Gewestelijke Overheidsdienst Brussel Stedenbouw en Erfgoed) Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Cultureel Erfgoed
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LIJST MET AFKORTINGEN

ARA – Algemeen Rijksarchief
AUCL - Archives de l'université catholique de Louvain-la-Neuve
CIDEP - Centre d'Information, de Documentation et d'Etude du Patrimoine
GASJN – Gemeentearchieven
Sint-Joost-ten-Node
GASPW - Gemeentearchieven
Sint-Pieters-Woluwe
GOB - Gewestelijke Overheidsdienst Brussel
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium / Institut royal du Patrimoine artistique
KMSKB – Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België
KUL - Katholieke Universiteit Leuven
SAB – Stadsarchief Brussel
ULB - Université libre de Bruxelles
VUB - Vrije Universiteit Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/007

Cette revue paraît également en Français sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012- September 2014
Geschiedenis en herinnering

013- December 2014
Cultusgebouwen

014- April 2015
Zoniënwood
015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenarsateliers

Laatste nummers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

urban
.brussels

BUP BRUXELLES URBANISME ET PATRIMOINE
BSE BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED

15 €

ISBN 978-2-87584-180-3